

فرهاد مقیمی نسب (کارشناس ارشد رشته تاریخ اسلام دانشگاه شیراز)

سیره اقتصادی امام علی (ع)

چکیده

پیامبر در طول حیات خود سعی نمود نظامی را براساس اعتقاد به آخرت بنیان نهد. بنابراین اصل بود که الگوهای رفتاری را در قالب دستورها و احکام شریعت معرفی کرد و در جامعه نهادینه شد اما بعد از رحلت جانشوز وی، با تغییر مسیر خلافت، انحراف در نظام نبوی به وجود آمد و با غضب خلافت، رجعت به جاهلیت به وجود آمد و عدالت اقتصادی که یکی از مهم ترین اهداف بود فراموش شد. اما حضرت علی(ع) که راه و روش وی، همان سیره رسول الله (ص) می باشد با عمل به دستورات اسلام، آن را دوباره احیاء فرمودند و در جهت اصلاح اقتصادی جامعه اقدامات زیادی انجام دادند. با مدیریت مطلوب خود توانستند علیرغم مشکلات سیاسی تحمیل شده از سوی منافقین، در جهت فقرزدایی اقدامات اساسی انجام دهند و به دین طریق زیربنای توسعه اقتصادی را تبیین نمودند.

کلید واژه‌ها: امام علی(ع)، سیره اقتصادی، خلافت امام علی(ع) و بهبود اقتصادی.

مقدمه

امام علی(ع) در طی دوران بیست و پنج سال سکوت که به قول خود، استخوان در گلو و خار در چشم داشت، به خوبی توانست مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی پیرامون خود را درک کند و برای مشکلات ایجاد شده بخصوص در زمینه اقتصادی راه حلی را ارائه نمود لذا در این پژوهش سعی شده است تا به سیره اقتصادی امام علی(ع) در دوران خلافت پرداخته شود لذا ذکر چند سؤال، ضروری می- باشد که از جمله آن:

۱- اقدامات آبادگرانه امام (ع) در جهت توسعه اقتصادی چگونه تبیین می شود؟

۲- روش امام در استفاده بهینه از درآمد به چه شکلی بوده؟ و دارای چه ویژگی هایی می باشد؟

۳- مبانی سیاست گذاری امام علی(ع) در مسائل اقتصادی چه گونه تبیین و تحلیل می شود؟

۴- برنامه امام علی(ع) برای رفع فقر و محرومیت از جامعه چه بوده است؟

امام علی(ع) برای پیشبرد اهداف خود در زمینه توسعه اقتصادی در ابتدا به تولید کالاهای اساسی همچون تولید گندم مبادرت می ورزید که با تولید بیشتر، مردم در رفاه و آسایش بیشتری قرار بگیرند؛ لذا سعی کرد با دقت عمل و با ایجاد نظم در سطح جامعه آن را به سوی مدیریت مطلوب سوق دهد و برای استفاده بهینه از درآمدها قسمتی را به خوراک و پوشاک و نیز به ازدواج جوانان اختصاص داده و قسمت دیگر را به امر تعلیم و تربیت تخصیص دهد و معتقد بود که با افزایش امر تعلیم، و بالا رفتن آگاهی ها، مسائل اقتصادی را درک نموده و سعی در رفع این مشکل کند و در تبیین سیاست گذاری امام در مسائل اقتصادی، امام در وهله اول تمام نظر خود را به کارگزاران خود در اقصی نقاط قلمرو اسلامی معطوف کرد و سعی نمود در جهت پیشبرد اهداف خود، کارگزارانی عادل و با تقوا انتخاب کند تا کار گرفتن مالیات و جزیه را به خوبی و براساس سنت رسول الله (ص) نه براساس سیره شیخین اجرا کنند و بیت المال مسلمین را در اختیار امامشان قرار دهند که البته امام(ع) از بیت المال کمک های عالم المنفعه ای از جمله دستگیری از فقرا و یتیمان و آزاد کردن برده انجام دادند و امام علی(ع) در مدت کوتاه خلافت خود در جهت رفع محرومیت از جامعه دست به اقدامات اساسی که از جمله آن

توسعه بخشی کشاورزی و نیز ایجاد بازارهایی برای دستفروشی و همچنین تجار بود و از طرف دیگر با ایجاد کارگاه‌هایی تولیدی همچون آهنگری، نجاری و گلیم‌بافی سعی در زدودن فقر از جامعه اسلامی داشتند و نکته قابل توجه در ارتباط با این موضوع چنین هست که امام این اقدامات را فقط محصور به کوفه نکرد بلکه در سراسر قلمرو اسلامی گسترش دادند.

با توجه به مشکلات روزافزونی که جهان امروز و بخصوصی غرب و به اصطلاح متمدن، درگیر آن است، همین مسأله اقتصادی است که هنوز نتوانسته‌اند بر این مشکل فایق آیند؛ هدف این پژوهش نگاهی به سیره اقتصادی امام علی(ع) است. چرا که امام توانستند علی رغم مسائل سیاسی که تا آخرین لحظه حیات مبارک خویش با آن مواجه بودند، توانستند با درک کلی از جامعه اسلامی زمان خود، بر مشکلات اقتصادی خود غلبه کنند که امروزه حتی متجددین آرزوی رسیدن به چنین جامعه‌ای را در سر دارند و در این پژوهش سعی شده است تا آنجا که ممکن بوده از روش کتابخانه‌ای و برداشت از کتب متعدد و بخصوص منابع دست اول استفاده شود که البته در این زمینه پژوهش‌هایی انجام شده است که از جمله آن می‌توان به کتاب: امام علی(ع) و جمهوریت اثر حبیب‌الله احمدی و مدیریت و نظام اداری از دیدگاه امام علی(ع) اثر محسن باقرالموسوی و همچنین کتاب سیره اداری امام علی(ع) از مریم معینی و احتکار در اسلام از آیتی اشاره نمود که البته هر کدام به ابعادی از- سیره اقتصادی امام (ع) که برخی‌ها بیشتر به قبل از خلافت امیرالمومنین (ع) مربوط می‌شود پرداخته‌اند اما این پژوهش در صدد است تا با تحلیلی جامع از اقدامات امام در زمینه اقتصادی که با آن روبه‌رو بودند را شناسایی کند. مسائل و مشکلات اقتصادی جامعه امروزی را با آن تطبیق دهد و آن را با صفحه نقد مکشوف کند و کمتر کسی با این دیدگاه به آن پرداخته است و این لزوم ضرورت تحقیق را ایجاب می‌کند. که البته این پژوهش خالی از هیچ‌گونه عیب و نقصی نیست ولی زمینه‌ای برای دانش فرهیختگان در آینده فراهم می‌کند تا آن را ادامه دهند.

اقدامات آبادگرانه امام علی (ع)

حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) در طول دوران پنج ساله حکومت خود اگرچه تمام وقت خود را صرف جنگ‌های تحمیلی که برایشان وارد شده بود، کرد ولی هرگاه فرصتی به دست می‌آورد دست به اقدامات عمرانی در جهت رفاه اقتصادی جامعه زد و آنچه را که به دست می‌آورد همه را در راه خدا انفاق می‌کرد به گونه‌ای که امام محمدباقر العلوم (ع) در این باره می‌فرماید: در لحظه شهادت فقط هفتصد درهم داشت (کلینی، ۱۴۰۱: ۸/۱۳۰) و ابوحنیفه مصری چنین نقل می‌کند که ابن‌ابی‌طالب (ع) زمین را شخم می‌زد و بعد از آبیاری در آن خرما می‌کاشت و بعد همه را در راه خدا انفاق می‌کرد (مصری، ۱۴۱۲: ۱۳۲۲) و نمونه این فعالیت‌ها احداث قناتی در ینیع می‌باشد که در ماه‌های نخست خلافت و قبل از عزیمت به کوفه حفر کرده بود که آن را بعد از مهیا کردن بین فقرا تقسیم کرد (سمهودی، بی‌تا: ۱۵۶۳) که برای تبیین مبانی این اقدامات بایستی به چند نکته توجه نمود.

۱- تولید در جهت رفاه عمومی:

امام متقیان علی (ع) در رابطه با تولید بیشتر این چنین می‌فرماید: آفریده نشدم که خوردن خوراکی‌های پاکیزه مرا به خود مشغول کند و همچون حیوان رها شده‌ای که کارش خوردن و پرکردن شکم است از سرنوشتی که در انتظار اوست بی‌خبر باشد (نهج‌البلاغه، نامه ۴۶) پس بر این اصل بود که امیرالمؤمنین (ع) هدف خود را فقط جلب رضایت خداوند می‌دانست چرا که اگر این هدف مقدس نبود او را وادار به تلاش اقتصادی در گرمای طاقت‌فرسا نمی‌کرد. در حالی که به گفته شیخ صدوق (ره) هیچ نیاز شخصی به آن محصولات نداشت (صدوق، ۱۴۰۹: ۳/۱۶۳). او با این هدف سعی می‌کرد فقر و بدبختی که در زمان عثمان به وجود آمده بود با اختصاص دادن ثروت زیاد به بنی‌امیه به این فقر دامن زده بود را از بین ببرد (ابن‌عبدالربه، ۱۴۰۳، ۴/۲۰۲)

۲- اهمیت دادن به کشاورزی:

امام علی (ع) چون بر شرایط اقلیمی و وضعیت آب و هوایی مکه و مدینه‌النبی واقف بودند و هنگامی که در مدینه سکونت داشتند، متوجه شدند که مدینه از خاک حاصل‌خیزی برای کشاورزی برخوردار می‌باشد و از طرفی چون پیامبر(ص) مردم مدینه را به کشاورزی تشویق کرده بود (بیهقی، بی تا: ۲/۳۲۴) تصمیم گرفت برای افزایش رفاه مردم مدینه در دوران خلافت، کشاورزی را توسعه دهد بنابراین امام علی(ع) با این تدبیر خردمندانه، کشاورزی را که امروزه به عنوان زیربنای توسعه اقتصادی مطرح می‌کنند را افزایش داد. اگر چه این کشاورزی زحمات زیادی را می‌طلبد اما پرخیر و برکت هست و از طرف دیگر رضایت خداوند را نیز به دنبال داشت که امام(ع) هدف نهایی خود را در آن می‌دید. (ری شهری، ۸/۱۴۲۱۲۲۷):

۳- مدیریت مطلوب در توسعه اقتصادی

با نگاهی کلی به زندگی سراسر افتخار ابن عم الرسول می‌بینیم که علیرغم داشتن مسؤلیت‌های بزرگ، سعی و تلاش زیادی در جهت افزایش سطح رفاه عمومی جامعه داشتند. چرا که بعد از رحلت نبی مکرم اسلام (ص) در زمان غاصبین، خلافت برای رهایی از بیکاران، آن‌ها را تحت افزایش قلمرو اسلام، به جهاد فرا می‌خواندند و در واقع به نوعی صورت مسأله را پاک می‌کردند و مشکل اساسی بیکاری را حل نمی‌کردند اما امیرالمؤمنین(ع)، برای حل این معضل، فرصت شغلی زیادی را به وجود آورد که از جمله آن توسعه کشاورزی بود که باعث شد صدها نفر در کشتزارها مشغول به کار شوند که همه این‌ها نشان از مدیریت مطلوب امام علی(ع) در امر اقتصاد دارد.

۴- دقت عمل در کار همراه با نظم:

امام (ع) برای پیشبرد اهداف متعالی خود که همان رفاه جامعه در جهت جلب رضایت خداوند متعال می‌باشد به گونه‌ای دقت در تقسیم کار داشتند که علیرغم ساعات کار زیاد و تحمل مشقت و سختی‌ها، به کارهای شخصی و متفرقه نیز می‌پرداختند چنانچه که خود امام به نظم در کارها بسیار توجه داشتند و

از لحظه لحظه اوقات خود بهره می‌گرفت و هیچ فرصتی را برای ارائه کار مفید از دست نمی‌داد چنانچه حاکم نیشابوری نقل می‌کند که در جنگ خیبر، امام علی‌رغم چشم درد، مشغول آسیاب کردن بود (حاکم، بی تا: ۳/۱۴۴).

روش امام در استفاده بهینه از درآمد:

امام علی (ع) در سال نخست هجرت در سن بیست و چهار سالگی ازدواج نمودند که برخی از مورخین مهریه حضرت فاطمه (س) را پانصد درهم و برخی دیگر همچون ابن سعد چهارصد درهم می‌دانند (ابن شهر آشوب، بی تا: ۳/۳۵۳، ابن سعد، ۱۴۰۵: ۲/۲۲۸) و مراسم ازدواج امام علی (ع) بعد از جنگ بدر کبری در ماه شوال سال دوم هجری صورت گرفت (ابن هشام، بی تا: ۲/۱۵۲، ابن کثیر، بی تا: ۲/۷۸، بلاذری، ۱۴۰۵: ۱/۱۰۳) پس با نگاهی به زندگی امام (ع) در دوران قبل از خلافت که در نهایت سادگی بودند، همین ساده زیستی را در دوران خلافت که بیت‌المال را در اختیار داشتند را ادامه دادند و دیگر اصحاب را به سادگی و جلوگیری از اسراف تشویق می‌کردند.

۲- هزینه‌های خوراک و پوشاک:

مخارج خوراک امام چه در دوران خلافت و چه در دوران قبل از آن، آن قدر کم بود که به نان جو و شیر و خرما اکتفا می‌فرمودند که البته این به معنای بخل و یا ضعف قدرت خرید نیست بلکه با این شیوه، چون در رأس خلافت و جامعه قرار دارد بایستی به عنوان الگویی در جهت اصلاح ناهنجاری‌های اجتماعی و سوق دادن جامعه به سمت اعتدال باشد، رفتار می‌کردند براین اساس بود که بر عثمان بن حنیف به خاطر شرکت در مهمانی یکی از ثروتمندان بصره او را مور عتاب قرار می‌دهد و چنین می‌فرماید: آگاه باش که هر مأموری پیشوایی دارد و باید به او اقتدا کند و از نور دانش او بهره‌گیری (نهج البلاغه، نامه ۴۵) و در مخارج پوشاک نیز همچون وی رعایت باید کرد. لباس‌های او بسیار ساده بود که حتی چندین وصله بر آن زده بود که خود در این باره می‌فرماید: به خدا سوگند این پیراهن را آن قدر وصله زده‌ام که از وصله کننده آن شرم دارم (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰) که البته با توجه به موقعیت و شرایط زمانی ایجاب می‌کرد که نوع خوراک و لباس وی نیز این گونه باشد چرا که این نوع از پوشش امام (ع) با پوشاک تهلکی فقیر جامعه آن زمان، کاملاً سازگاری داشت. اما در زمان امام

جعفر صادق(ع) که قدرت خرید برای مردم میسر بود، امام صادق(ع) از جامه‌های مناسبتری استفاده می- کردند. (طبرسی، ۱۴۱۳: ۱/۲۲۰)

۳- هزینه‌های تعلیم و تربیت

امام علی(ع) آن قدر به علم و دانش اندوزی اهمیت می‌داد که می‌فرمود هر کس به من چیزی بیاموزد مرا بنده خود قرار داده است و لزوم علم‌آموزی را بر همه واجب می‌دانست و لذا هزینه‌های زیادی را برای کسب علم را نه تنها اصراف نمی‌دانست بلکه برای آگاهی بیشتر و داشتن علم در زمینه‌های مختلف، مردم را به این کار تشویق می‌نمودند حضرت علی(ع) در محضر تنها استاد و معلم خود، ختم المرسلین، حضور پیدا می‌کرد و از او علم می‌آموخت و بر این اصل بود که امام در دوران خلافت چنان بر علم آموزی تأکید داشتند که می‌فرمودند پرسید قبل از این که مرا از دست بدهید.

روش امام در معارف عام‌المنفعه

۱- دستگیری از فقرا:

امام (ع) در سراسر حیات پر خیر و برکت خود، رفع نیازهای دیگران را بر نیاز خود مقدم دانسته و در رفع نیاز آنان تمام سعی و تلاش خود را می‌کردند. در صدر اسلام، آیات متعددی در رابطه با انفاق امام علی(ع) به فقرا و یتیمان، بر پیامبر نازل می‌شد که هم علمای شیعه و هم دانشمندان اهل سنت در مورد شأن نزول این آیات انفاق نظر دارند که در مورد انفاق امام علی(ع) می‌باشد که از جمله آن آیات شریفه: آیه ۵۵ سوره مائده هست که امام در حال رکوع، انگشتری خویش را به نیازمندی انفاق می‌کند (طباطبایی، بی تا: ۲۹-۶/۳۲) و در دوران خلافت علی رغم ثروت زیادی که در اختیار داشتند، به خاطر این که همه آن را بین فقرا تقسیم می‌کرد در هنگام رفع مایحتاج خانواده خود، گاهی مجبور بودند، شمشیر خود را به بازار ببرند، و در معرض فروش می‌گذاشت و ابن هلال چنین می‌نویسد که در این مورد امام فرمودند: اگر به اندازه طعام شبی، پولی در اختیار داشتم، آن را نمی‌فروختم (ابن هلال، ۱۴۰۷: ۱/۸۴) و امام با کوله‌باری از غذا در دل شب حرکت می‌کرد و آن غذاها را به مستمندان می‌دادند و بدون این که شناخته شود، دست به این اقدام می‌زد و تنها وقتی که امام الایتام به شهادت رسیدند، فقرا

و یتیمان متوجه شدند که انفاق کننده حضرت امیر(ع) بوده است و ابن عساکر چنین نقل می کند که هرگاه فقیری نزد وی می آمد و قبل از این که حاجت خود را بگوید، امام(ع) او را از این کار منع می نمود و می فرمودند که حاجت را بر زمین بنویس (ابن عساکر، ۱۴۰۴: ۴/۷۷۲)

۲- آزاد کردن برده

امام علی(ع) چه در دوران خلافت و حتی قبل از آن اقدام به آزاد کردن برده می کردند به گونه ای که بعد از ایشان، با الگو گرفتن از وی، مؤمنین اقدام به چنین کاری نمودند و بخصوص اهل بیت(ع) این فضیلت بزرگ را همواره زنده نگه می داشتند. و البته خود امام(ع) نیز چند برده داشتند ولی آنان را در جهت تربیت احکام اسلامی به کار می گرفت نمونه بارز آن وجود قنبر در خانه امام علی(ع) بود که وجود امام(ع) برای وی همچون پدری دلسوز بود و این برده دارای نشان از تأیید برده داری در نزد امام علی(ع) نیست بلکه برای حمایت از بردگان و تربیت اسلامی آنان می باشد تا در آینده بعد از آزادی، زندگی شرافت مندانه ای داشته باشند (رشاد، ۱۳۸۰: ۷/۳۰۰)

۳- ساختن مسجد

از دیگر اقدامات عام المنفعه امام علی(ع) به مردم، ساختن مسجد بود که در اسلام به آن سفارش زیادی شده است و امام علی(ع) که الگوی تمام عیار و کاملی برای ما مسلمانان می باشند در این راه نیز همچنان سرآمد همه صحابه می باشد به گونه ای که مساجد زیادی از جمله ساخت مسجدی در مدینه که هم اکنون نیز به عنوان مسجد امام علی(ع) معروف است، اقدام نموده است و نیز ساخت مسجد در کوفه و بصره از جمله اقدامات وی در این کار حسنه می باشد.

نقش مسائل اقتصادی در سیاست گذاری امام علی(ع)

۱- کارگزاران:

امام(ع) به خوبی دانستند که کارگزاران قبلی یعنی در دوره عثمان رعایت اموال عمومی را نکرده و در جهت رفاه آسایش خویش آن را حیف و میل می نمودند (ذهبی، ۱۴۰۷: ۴۳۲) و این عملکرد بی خردانه عثمان باعث شد تا اشخاصی همچون طلحه و زبیر که ثروتشان روز به روز افزایش می یافت به طوری که خانه های مجللی را برای خود ترتیب داده بودند نفوذشان در میان مردم افزایش یابد (یعقوبی، ۱۳۷۱: ۲/۱۷۰ مسعودی، ۱۳۴۴: ۲/۳۵) و گستاخی آنان به حدی رسید که حکومت بصره و کوفه را از امام علی(ع) خواستار شدند (مفید، ۱۴۱۳: ۱۶۶، ابن قتیبه، ۱۴۱۰: ۱/۱۷۰).

لذا امام علی(ع) بعد از به حکومت رسیدن، در جهت پیشبرد اهداف خود، عمال نالایق و خیانتکار را عزل و اشخاص صالح را جایگزین آن می کند و در شهرهای بزرگی چون بصره، «ابن عباس» را به عنوان عامل سیاسی و (ابن زیاد) را به عنوان عامل اقتصادی قرارداد (ابن اثیر، ۱۴۰۴، ۳/۲۵۲).

۲- تأثیر بیت المال در سیاست گذاری امام علی(ع):

تقسیم بیت المال در اواخر حکومت عثمان، نارضایتی زیادی را برای مردم به وجود آورد به گونه ای که یکی از عوامل کشته شدن عثمان را می توان در عدم عدالت و توزیع بیت المال فقط بین خاندان بنی امیه دانست که این امر نیز مورد اعتراض امام (ع) قرار گرفت و بارها به عثمان گوشزد کرد (ابن ابی- الحدید، ۱۴۰۴: ۸/۱۵۴). بنابراین امام علی(ع) تمام سلاح های عثمان که در خانه او یافت شده و علیه مسلمانان به کار رفته و نیز شتران صدقه که در منزل عثمان بود مصادره کرد ولی متعرض اموال خصوصی وی نشد (ابن اعثم، ۱۳۷۲: ۳۹۲) و پیوسته چنین می فرمود «به خدا سوگند اگر مال از آن من بود بالسویه بین شماها تقسیم می کردم حال آنکه این مالها متعلق به مردم است. (ثقفی، ۱۳۷۱: ۱/۱۲۷)

بنابراین یکی از مسائل مهم دوران امام علی(ع) معمولاً توسعه اقتصادی را به دنبال داشت، مسئله بیت المال مسلمین بود چرا که از دیدگاه امام (ع) اصلاح آن می تواند به آبادانی کشور کمک کند (ماوردی، بی تا: ۲۶۴-۲۶۸).

تأثیر عدالت در اصلاحات اقتصادی

۱- دیدگاه امام در مورد اصلاحات

امام علی (ع) در خطبه منبریه چنین می‌فرماید: خدایا تو میدانی که جنگ و درگیری ما برای کسب قدرت نبود بلکه می‌خواستیم نشانه‌های حق را احیاء و در سرزمین‌ها اصلاح ظاهر سازیم تا بندگان ستم‌دیده‌ات در امن و امان باشند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۳۱)

پس بر این اصل، جامعه وقتی اصلاح می‌شود که حق در آن اقامه شود و مردم حقوق یکدیگر را ادا کنند و حاکمان حق مردم را بدهند و در مقابل مردم نیز حقوق حاکمان را رعایت کنند و در سایه اصلاح هر دو، جامعه به سوی تکامل و سعادت پیش می‌رود و بر این گونه بود که امام علی (ع) هیچ‌گونه مصلحت‌اندیشی را در مورد معاویه به عنوان عامل سیاسی وی برای مدت کوتاهی نمی‌پذیرد. (طبری، ۱۳۷۰: ۴/۱۴۶)

۲- تعجیل در تقسیم بیت‌المال:

در زمان پیامبر (ص)، اموالی را که به عنوان اموال عامه وارد بیت‌المال می‌شد بلافاصله بین مسلمین تقسیم می‌شد و این عمل در زمان ابوبکر همچنان ادامه داشت ولی در زمان عمر علی‌رغم مشورت با امام علی (ع) بر نظر شخصی خود عمل کرد و اموال را به مدت یک سال در بیت‌المال نگهداری می‌کرد و بعد به مسلمین می‌داد (مجلسی، بی تا: ۶/۱۰۰) و عثمان نیز این روش عمر را همچنان ادامه داد اما امام علی (ع) هیچ‌گاه مالی را در بیلقال نگهداری نکرد و آن را سریعاً تقسیم می‌کرد و می‌فرمودند رسول خدا (ص) چنین می‌کرد.

۳- راهکارهای فقرزدائی از دیدگاه امام علی (ع):

در دوران خلافت امیرمؤمنان (ع) فقرزدائی به حدی رسید که مردم در سراسر قلمرو اسلامی احساس آرامش نسبی داشتند و حداقل امکانات چنان بود که نان و آب مناسب در اختیار مسلمین بود و در واقع یک نوع سیاست تعدیل در همه ارکان حکومتی به وجود آوردند و به کارگزاران خود تأکید می‌ورزیدند که هرگز محرومان جامعه را فراموش نکنند. بر این اصل بود که مؤلف فتوح‌البلدان چنین نقل

می‌کند که امام علی (ع) از درآمد عمده‌ای که از بیت‌المال به مرکز خلافت می‌رسید، بخشی عمده‌ای را به محرومان جامعه تخصیص می‌دادند: (بلاذری، ۱۳۶۴: ۲۷۰)

و امام (ع) برای خودکفایی و کم کردن تعداد بیکاران، کارگران زیادی را در باغات و مزارع کشاورزی به کار گرفت و به اصطلاح با ایجاد فرصت‌های شغلی از تعداد این بیکاران کاست و از طرف دیگر کارگاه‌هایی همچون آهنگری، فرش‌بافی، گلیم‌بافی و چرم‌سازی را ایجاد نمودند (جعفرنژاد، ۱۳۸۰: ۳۱-۳۴) از دیگر راهکارهای امام (ع) ایجاد بازار در کوفه بود و آن را در اختیار تجار کوفه قرارداد. (ابن حجر، ۱۴۰۴: ۶/۳۵۴)

و از دیگر اقدامات امام علی (ع) در زدودن فقر از جامعه، تمام سعی خود را به کار می‌برد تا از احتکار توسط تجار و اغنیا به شدت جلوگیری کند چرا که سیره امام براساس قرآن بود که خداوند می‌فرماید: آنچه را خداوند از اهل این آبادیها به پیامبرش باز می‌گرداند از آن خدا و پیامبر و خویشاوندان او و یتیمان و مستمندان است تا این اموال میان ثروتمندان شما دست به دست نشود. (حشر: ۷)

بنابراین امام متقیان (ع) در جهت احیاء سنت رسول‌الله که در مدت بیست و پنج سال در سرآشویی و سقوط قرار گرفت، ثروتمندان را از احتکار منع نمودند و کار آنان را کنترل می‌کرد و به دلیل عدالت و سختگیری آن حضرت در مجازات خلاف کاران و سوءاستفاده‌کنندگان از اموال عمومی، کمتر کسی می‌توانست به احتکار و یا رباخواری و رشوه‌گیری روی بیاورد تا از این طریق جامعه در جهت سعادت خود که همان رسیدن به کمال الهی است، سوق داده شود.

نتیجه‌گیری

از سیره امام علی (ع) چنین برمی‌آید که تمامی اقدامات امام (ع) نشان از پیروی کامل ایشان از احکام قرآن و سیرت رسول‌الله دارد بنابراین اصل بود که امام (ع) به خاطر نیاز جامعه دست به اصلاحاتی در جامعه زدند و در این زمینه نیز تمام سعی و تلاش خود را به کار بستند تا اقتصاد این جامعه اسلامی اصلاح شود که البته بر این عقیده بودند تا نظام سیاسی اصلاح نشود، اصلاح نظام اقتصادی ممکن نخواهد بود؛ لذا وقتی که نظام سیاسی اصلاح شد و به تبع آن احقاق حق در مورد ستمدیدگان و مظلومان جامعه انجام شد امید است که جامعه در همه زمینه‌ها بخصوص در زمینه اقتصادی به سوی پیشرفت و ترقی و از همه مهمتر به سوی کمال الهی که هدف نهایی امام علی (ع) بود به پیش رود چرا که در مدت بیست و پنج سال جامعه با رجعت به جاهلیت طریق غیرعدالت رامی‌گذارند، لذا امام کمر همت بست و با همه این بی‌عدالتی‌ها و احتکارها و با تبعیضی که بین مسلمین شایع شده بود، مبارزه نمود. بر این گونه بود که می‌توان فهمید که سیره امام علی (ع) همان سیره رسول‌الله (ص) است که در این راه نیز جان مبارک خویش را از دست دادند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابنامه

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه
- ۳- ابن ابی الحدید، ابو حامد عبدالحمید بن هبه الله، شرح نهج البلاغه، ج ۸، قم، منشورات مکتبه آیه...
مرعشی نجفی، ۱۴۰۴
- ۴- ابن اثیر، عزالدین محمد بن عبدالکریم، الكامل فی التاریخ، ج ۱۳، بیروت، دارصادر، ۱۴۰۴.
- ۵- ابن اعثم، محمد بن علی، الفتوح، ترجمه احمد مستوفی هروی، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی،
۱۳۷۲.
- ۶- ابن حجر، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، ۱۴، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۴.
- ۷- ابن سعد، محمد، طبقات ابن سعد، ۸، بیروت، دار بیروت، ۱۴۰۵.
- ۸- ابن شهر آشوب، ابی جعفر محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، به تحقیق هاشم رسول محلاتی، ۴ ج،
قم، انتشارات علامه، بی تا.
- ۹- ابن عساکر، علی بن حسن، تاریخ مدینه دمشق، به تحقیق الشهابی، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۴.
- ۱۰- ابن عبدالربه، احمد بن محمد، العقد الفرید، به تحقیق عده من الفضلاء ۷ ج، بیروت، دارالکتاب
العربی، ۱۴۰۳.
- ۱۱- ابن قتیبہ، عبدالله بن مسلم، الامامه والسیاسه، به تحقیق علی شیری، ۲ ج، بیروت، دارالأضواء، ۱۴۱۰.
- ۱۲- ابن کثیر، ابی الفداء، اسماعیل بن کثیر، البدایه و النهایه، بیروت، دارالفکر، بی تا.
- ۱۳- ابن هشام، محمد بن عبدالملک، السیره النبویه، به تحقیق عده من الفضلاء، بیروت، داراحیاء التراث
العربی، بی تا.
- ۱۴- ابن هلال، محمد بن سعید، الغارات، به تحقیق الحسینی الخطیب، بیروت دارالضواء، ۱۴۰۷.
- ۱۵- بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، به تحقیق محمد باقر المحمودی، ۲ ج، بیروت، مؤسسه
الأعلمی، ۱۴۰۵.

- ۱۶- بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه آذرتاش، آذرنوش، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۶۴.
- ۱۷- بیهقی، ابی بکر حسین بن علی، السنن الکبری، ج ۱۰، بیروت، دارالمعرفه، بی تا.
- ۱۸- ثقفی، ابراهیم بن محمد، الغارات، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ج ۱، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱.
- ۱۹- جعفرنژاد، محمدجواد، امام علی و سازندگی، قم، انتشارات سلسله، ۱۳۸۰.
- ۲۰- حاکم، محمد بن عبدالله نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، ج ۵، بیروت، دارالمعرفه، بی تا.
- ۲۱- ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد، تاریخ الأسلام، به تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۷ هـ.ق.
- ۲۲- رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی (ع) به اهتمام فرهنگ و اندیشه، اسلامی تهران، مرکز نشر، ۱۳۸۰.
- ۲۳- ری شهری، محمد، موسوعه الامام علی بن ابی طالب فی کتاب السنه و التاریخ، قم، دارالحدیث، ۱۴۰۳ هـ.ق.
- ۲۴- سمهودی، علی بن احمد، وفاء الوفا باخبار المصطفی، به تحقیق عبدالحمید، بیروت دارالکتب العلمیه، بی تا.
- ۲۵- صدوق، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، ج ۳، به تصحیح شمس الدین، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۹ هـ.ق.
- ۲۶- طباطبائی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی المهددانی، ج ۶، قم، بی تا.
- ۲۷- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، به تحقیق آل جعفر، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۳ هـ.ق.
- ۲۸- طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری (الرسال والملوک)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۱۷، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۷۰.
- ۲۹- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، به تحقیق علی اکبر الغفاری، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۱ هـ.ق.

- ۳۰- ماوردی، محمد بن حبیب، الاحکام السلطانیة، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا.
- ۳۱- مجلسی، محمدباقر بن محمد، بحار الأنوار، بیروت، مؤسسه الوفا، بی تا.
- ۳۲- مسعودی، علی بن حسین، مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ۲ج، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۴۴.
- ۳۳- مصری، نعمان بن محمد، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار، به تحقیق محمدالحسینی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۲ هـ.ق.
- ۳۴- مفید، محمد بن محمد، الجمل، به تحقیق علی میرشریفی، قم، مکتبه الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۳ هـ.ق.
- ۳۵- یعقوبی، ابن ابی واضح، تاریخ یعقوبی، ۲ج، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۱.

